

Marek Antoni Nowicki

Europejska Konwencja Praw Człowieka - zakaz dyskryminacji

Palestra 43/11(503), 73-87

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Antoni Nowicki¹

Europejska Konwencja Praw Człowieka – zakaz dyskryminacji

Skuteczna ochrona praw człowieka wymaga gwarancji równości i ochrony przed dyskryminacją. Nic więc dziwnego, że społeczność międzynarodowa poświęca im wiele uwagi. Zasadę niedyskryminacji głosi art. 1 Karty Narodów Zjednoczonych, natomiast Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r. stanowi, że „wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi w swej godności i swych prawach”², potwierdzając tym samym zasadę równości. Uznaje ona, że wro-

dzona godność oraz „równe i niezbywalne prawa wszystkich członków wspólnoty ludzkiej”³ są fundamentem wolności, sprawiedliwości i pokoju w świecie.

Zasady te zostały po drugiej wojnie światowej zapisane również m.in.: w Karcie Organizacji Państw Amerykańskich (1948), Amerykańskiej Deklaracji Praw i Obowiązków Człowieka (1948), Międzynarodowej Konwencji w sprawie Eliminacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej (1965), Międzynarodowych Paktach Praw Człowieka (1966), Inter-Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka (1969). Zasady równości i niedyskryminacji uznaje się dzisiaj za część międzynarodowego prawa zwyczajowego⁴.

Szczególnie dużo miejsca poświęca równości i niedyskryminacji Międzynarodowy Pakt Praw Cywilnych i Politycznych. Jego preambuła proklamuje w ślad za Powszechną Deklaracją „równe i niezbywalne prawa wszystkich członków wspólnoty ludzkiej”. Państwa zobowiązują się do przestrzegania i zapewnienia praw uznanych w Pakcie „wszystkim osobom, które znajdują się na jego terytorium i podlegają jego jurysdykcji (...) bez względu na jakiekolwiek różnice, takie jak: rasa, kolor skóry, płeć, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiekolwiek inne okoliczności”⁵ (art. 2 § 1). Art. 3 zapewnia równość praw mężczyzn i kobiet przy korzystaniu ze wszystkich praw zawartych w Pakcie. Jeśli państwo sięga po derogację niektórych praw w okresie stanu wyjątkowego, podjęte środki nie mogą wiązać się z dyskryminacją (art. 4 § 1). Równość wobec prawa wymaga jednakowej ochrony prawnej bez żadnej dyskryminacji. Prawo musi zakazywać i zapewniać ochronę przed dyskryminacją (art. 26). Nie można popierać w żaden sposób nienawiści narodowej, rasowej lub religijnej, będącej podżeganiem do dyskryminacji, wrogości lub przemocy (art. 20). Niektóre po-

stanowienia chroniące poszczególne prawa zawierają również wyraźny zakaz dyskryminacji w korzystaniu z nich (przykład: art. 18 – prawa dzieci).

Te dwa pojęcia: równość i niedyskryminacja można uważać za pozytywny i negatywny sposób w jaki wyraża się ta sama zasada. Pierwsze potwierdza uprawnienie, drugie wprowadza zakaz⁶.

Zajmują również ważne miejsce w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, uchwalonej w Rzymie 4 listopada 1950 r., która ma na celu w szczególności ochronę indywidualnych praw oraz zachowanie i popieranie ideałów i wartości demokratycznego społeczeństwa. Korzystanie z praw i wolności wynikających z Konwencji musi, zgodnie z art. 14, być zagwarantowane bez żadnej dyskryminacji.

Poza art. 14, Konwencja i Protokoły do niej zawierają kilka przepisów, z których w sposób dorozumiany wynika obowiązek równości traktowania (przykład: art. 5 Protokołu nr 7 – równość praw małżonków). Istnieją jednak także przepisy, które zezwalają na zróżnicowane traktowanie, np. art. 16 (ograniczenia działalności politycznej cudzoziemców) oraz (choć nie wprost) art. 17 (zakaz nadużywania praw), a także art. 11 dotyczący swobody zgromadzeń i stowarzyszania się („Niniejszy przepis nie stanowi przeszkody w nakładaniu zgodnych z prawem ograniczeń w korzystaniu z tych praw przez członków sił zbrojnych, policji lub administracji państwowej”).

W raporcie w sprawie *East African Asians v. Wielka Brytania* Komisja stwierdziła, że dyskryminacja ze względu na rasę może, w pewnych okolicznościach, stanowić poniżające traktowanie w rozumieniu art. 3 Konwencji⁷.

Konstrukcja art. 14

Na podstawie art. 1 Konwencji państwa mają obowiązek zapewnić każdej osobie

podlegającej ich jurysdykcji prawa i wolności określone w jej rozdziale I (dotyczy to również Protokołów Dodatkowych). Korzystanie z nich „powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów, jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn” (art. 14). W ten sposób, chociaż w wyraźnie określonych granicach, Konwencja potwierdza zasadę równości traktowania⁸.

W art. 14 wymienione są niedopuszczalne podstawy zróżnicowania. Ich lista nie jest jednak wyczerpująca. Wynika to ze sposobu sformułowania tego przepisu, który wskazuje na „any ground such as” (ang.) [„fondée notamment sur” (fr.)] wymieniając na końcu „other status” (ang.) [„toute autre situation” (fr.)]. W orzecznictwie organów Konwencji można znaleźć wiele sytuacji kwalifikowanych jako „inne przyczyny” („other status”), np. orientacja seksualna, status małżeński, bycie osobą odmawiającą służby wojskowej ze względów sumienia, status zawodowy, pozbawienie wolności, obywatelstwo. Orzecznictwo wskazuje natomiast na pewne opory z uznaniem za inną przyczynę sytuacji finansowej lub materialnej⁹.

Z treści tego artykułu wyraźnie wynika, że nie wchodzi w grę ogólny zakaz dyskryminacji, ale tylko w korzystaniu z praw i wolności wymienionych w materialnych postanowieniach Konwencji oraz w Protokołach do niej.

Zgodnie z dotychczasowym orzecznictwem art. 14 nie ma niezależnego bytu. Uzupełnia on inne materialne postanowienia.

Środek, który – gdyby go oceniać osobno – nie jest sprzeczny z wymaganiami konkretnego artykułu, może go naruszać w połączeniu z art. 14. Trybunał po raz pierwszy przyjął taki pogląd w Belgijskiej Sprawie

Językowej¹⁰, dotyczącej braku lub niewystarczającego zakresu nauczania w języku francuskim w gminach holenderskojęzycznych w Belgii. Art. 14 jest bowiem integralną częścią każdego przepisu materialnego, niezależnie od jego natury¹¹. Sytuacja taka wchodzi w grę zwłaszcza, gdy prawo zawarte w Konwencji oraz związany z nim obowiązek państwa nie są precyzyjnie zdefiniowane i w rezultacie ma ono szeroki wybór środków umożliwiających skuteczne z niego korzystanie¹².

W sprawie Karlheinz Schmidt przeciwko Niemcom¹³, dotyczącej nałożenia wyłącznie na mężczyzn obowiązku służby w straży pożarnej lub specjalnej opłaty, pojawił się zarzut złamania zakazu pracy przymusowej lub obowiązkowej (art. 4) oraz dyskryminacji ze względu na płeć, kobiety bowiem były z tego obowiązku zwolnione. Trybunał uznał, że nie było naruszenia art. 4. Równocześnie jednak orzekł, iż niezależnie od istnienia w dzisiejszych czasach usprawiedliwienia różnicy traktowania mężczyzn i kobiet w związku z obowiązkiem służby w straży pożarnej, decydujący był jego czysto teoretyczny charakter. Żaden mężczyzna nie musi w praktyce służyć w straży pożarnej. Opłata straciła więc swój kompensacyjny charakter, była jedynym rzeczywistym obowiązkiem, w związku z którym z trudem można by usprawiedliwić różnice ze względu na płeć. Trybunał uznał, że w tych okolicznościach nastąpiło naruszenie art. 14 w połączeniu z art. 4 ust. 3 lit. d Konwencji.

Tak więc stosowanie art. 14 nie jest uzależnione od naruszenia praw i wolności, w związku z którymi stawiany jest zarzut dyskryminacji. I właśnie w tym sensie jest autonomiczny. Wchodzi jednak w grę wyłącznie, gdy fakty będące przedmiotem zarzutów należą do sfery objętej któryś z tych praw. Stwierdzenie tego nie jest zawsze łatwe. Ma jednak ogromne znaczenie, ponieważ rozstrzyga w dużym stopniu o gra-

nicach ochrony przed dyskryminacją na podstawie Europejskiej Konwencji.

Już w pierwszych tego rodzaju sprawach Komisja i Trybunał starali się możliwie szeroko ujmować sferę stosowania art. 14, zdając sobie sprawę z ograniczeń wynikających z jego konstrukcji oraz mając świadomość potrzeby istnienia odpowiednio skutecznego instrumentu zwalczania dyskryminacji¹⁴. Z biegiem lat można było zaobserwować dalsze wysiłki w tym kierunku.

Przy odpowiedzi na pytanie, kiedy art. 14 wchodzi w grę Trybunał w Belgijskiej Sprawie Językowej odpowiedział, że decyduje o tym „natura tych praw i wolności (nature of these rights and freedoms)”¹⁵, w związku z którymi stawiany jest zarzut dyskryminacji. Nieco później, w sprawie National Union of Belgian Police Trybunał stwierdził, że artykuł ten stosuje się, jeśli „sfera, w której zaistniała niekorzystna sytuacja (...) jest jednym ze sposobów korzystania z zagwarantowanego prawa”¹⁶. W sprawie Schmidt i Dahlstrom uznał natomiast, iż ma to miejsce, gdy „kwestionowane środki są związane z korzystaniem z zagwarantowanego prawa”¹⁷. Zgodnie z opinią sędziów w sprawie Marckx, art. 14 stosuje się, jeśli zarzut „mieści się w sferze” któregoś z materialnych postanowień¹⁸. Od początku lat 80 pojawił się nowy termin: fakty, o których mowa w skardze zawierającej zarzut dyskryminacji nie mogą „pozostawać całkowicie poza „dziedziną objętą główną normą”. Zwrot „in the ambit (w dziedzinie)” wskazuje na luźniejszy związek niż „within the sphere” (w sferze), „within the scope” (w zakresie) lub „afforded by” (zapewniony przez)¹⁹. W języku francuskim mowa jest o: „hypothèses relevant des...” (sytuacje mające znaczenie z punktu widzenia...) ²⁰ lub ostatnio: „il ne saurais trouver à s'appliquer si les faits du litige ne tombent pas sous l'empire de l'une au moins dedites clauses”²¹ (nie może być stosowany, jeśli fakty, których dotyczy spór nie

mieszczą się w dziedzinie objętej przynajmniej jednym z ww. przepisów).

W sprawie *Inze v. Austria* dotyczącej pierwszeństwa dziecka z małżeństwa przed dzieckiem pozamałżeńskim przy przyznawaniu spadkowego gospodarstwa rolnego w wypadku dziedziczenia ustawowego należało najpierw rozstrzygnąć, czy zarzut mieścił się w dziedzinie objętej art. 1 Protokołu nr 1. Rząd austriacki temu zaprzeczył. Powołał się na orzeczenie w sprawie *Marckx*, w którym Trybunał stwierdził, iż art. 1 Protokołu nr 1 „ogranicza się do prawa każdej osoby do spokojnego korzystania z mienia, (...) a więc ma w rezultacie zastosowanie jedynie do istniejącego mienia (...), nie gwarantuje natomiast prawa do jego nabycia w drodze dziedziczenia lub na podstawie swobodnej dyspozycji”. Trybunał uznał jednak, że sytuacja *Inze* różniła się od tej, jaka zaistniała w sprawie *Marckx*, w której chodziło o prawo do dziedziczenia po matce, która nadal żyła. *Inze* natomiast był spadkobiercą majątku po zmarłej matce. Nie kwestionował systemu dziedziczenia gospodarstw rolnych, a jedynie kryteria stosowane przy wyborze głównego spadkobiercy. Ustawa daje pierwszeństwo dzieciom małżeńskim przed pozamałżeńskimi. Fakty wchodzące w grę mieściły się w dziedzinie objętej art. 1 Protokołu nr 1. Tak więc art. 14 w połączeniu z tym przepisem miał zastosowanie²².

W każdym razie, jeśli główna część skargi nie mieści się w granicach ochrony na podstawie Konwencji, art. 14 nie może być stosowany²³. Z tego wynika, że nie można stawiać zarzutu dyskryminacji np. w sprawach związanych z pracą zawodową, wynagrodzeniem, warunkami pracy itd. Wyłączona jest praktycznie cała sfera socjalna, niezwykle ważna, bowiem właśnie w niej szczególnie często dochodzi do dyskryminacji, nie tylko przez państwo, ale przede wszystkim ze strony osób i instytucji prywatnych.

Ocena, czy doszło do dyskryminacji musi być zawsze poprzedzona sprawdzeniem, czy przedmiot skargi mieści się w dziedzinie objętej wchodzącymi w grę postanowieniami Konwencji.

Pojawia się kwestia, czy przy uznaniu, iż naruszono inny materialny przepis Konwencji potrzebne jest również stwierdzenie naruszenia art. 14, jeśli stawiany jest również taki zarzut. W orzeczeniu w sprawie *X. i Y. v. Holandia* Trybunał wyraził pogląd, że nie jest to zazwyczaj wymagane. Inaczej jest, jeśli wyraźna nierówność traktowania w korzystaniu z określonego prawa stanowi fundamentalny aspekt (fundamental aspect) sprawy²⁴. Przykładem może być sprawa *Dudgeon v. Wielka Brytania*²⁵, dotycząca odpowiedzialności karnej za dobrowolne i prywatne stosunki homoseksualne między dorosłymi mężczyznami, Trybunał orzekł, że skarżący stał się ofiarą nieusprawiedliwionej ingerencji w prawo do poszanowania życia prywatnego (art. 8). Równocześnie uznał, że nie ma potrzeby analizować tej sprawy z punktu widzenia art. 14²⁶. Do innego wniosku doszedł natomiast w sprawie *Canea Catholic Church (Kościół Katolicki w Canea) v. Grecja*²⁷, w której Kościół ten nie mógł wszcząć procedury prawnej ze względu na odmowę przez sądy cywilne uznania posiadania przezeń osobowości prawnej. Trybunał orzekł, iż nałożone ograniczenie wykluczało sądowe rozstrzygnięcie jakiegokolwiek sporu dotycząc samej istoty prawa do sądu. Było w rezultacie naruszeniem art. 6 ust. 1 Konwencji. Kościół katolicki jako właściciel gruntów i budynków, nie mógł wszcząć procedury prawnej dla ich ochrony, podczas gdy Kościół prawosławny i wspólnota żydowska mogli to uczynić bez żadnych formalności. W tym wypadku Trybunał stwierdził, że naruszono nie tylko art. 6 ust. 1 Konwencji, ale także art. 14 w połączeniu z tym przepisem.

Dyskryminacja w rozumieniu Konwencji

Francuska wersja tekstu Konwencji posługuje się sformułowaniem „sans distinction aucune” (bez żadnej różnicy), które mogłoby sugerować, że niemożliwe jest żadne zróżnicowanie traktowania w korzystaniu z praw i wolności zagwarantowanych w Konwencji. Interpretacja przedstawiana wyłącznie na tej wersji prowadziłaby jednak do zgoła absurdalnych wniosków²⁸. Sprzeczny z Konwencją byłby każdy środek administracyjny lub prawny nie zapewniający całkowitej równości traktowania niezależnie od okoliczności. Władze często stykają się z sytuacjami i problemami, które ze względu na swoją charakterystykę wymagają odmiennych rozwiązań. Różnice prawne mają często na celu skorygowanie faktycznych nierówności. Prawidłowa interpretacja wymaga więc uwzględnienia także drugiego z dwóch oficjalnych tekstów, w języku angielskim, który wymaga, aby traktowanie było „without discrimination”.

Dyskryminacja nie oznacza wszelkiego zróżnicowania przy korzystaniu z praw i wolności. Praktyka państw demokratycznych wskazuje, że różnica traktowania jest dyskryminująca, jeśli nie ma obiektywnego i racjonalnego uzasadnienia. Przy ustaleniach w tym zakresie należy uwzględniać cel i skutki działań ocenianych z tego punktu widzenia oraz zasady obowiązujące w demokratycznych społeczeństwach²⁹.

Zarzut na podstawie art. 14 Konwencji pojawia się zwykle, gdy osoba lub grupa uważa, że jest bezpodstawnie gorzej traktowana.

Zakaz dyskryminacji nie wyklucza możliwości podejmowania pozytywnych środków na korzyść grup znajdujących się w niekorzystnym położeniu (np. ze względów społecznych). Nie ma na razie znaczącego orzecznictwa europejskiego odnoszącego się do tej kwestii.

Czy doszło do dyskryminacji?

Jedynie zróżnicowane traktowanie osób znajdujących się w sytuacji w istocie podobnej³⁰, porównywalnej³¹ lub analogicznej³², rodzi problem, wymagający dalszego badania, z punktu widzenia ewentualnej dyskryminacji.

W sprawie Van der Musselle v. Belgia³³ skarżący twierdził, że aplikanci przygotowujący się do pracy w innych zawodach niż adwokacki, mimo że znajdowali się w analogicznej sytuacji, byli traktowani lepiej. Trybunał wyjaśnił jednak, iż istnieją poważne różnice między adwokatami i innymi zawodami, nie pozwalające stawiać ich obok siebie z punktu widzenia art. 14 i ewentualnej dyskryminacji. Z każdym z nich jest związany inny zespół praw i obowiązków. Nie można sztucznie izolować jednego specyficznego aspektu (w tym wypadku bezpłatnego świadczenia usług prawnych przez aplikantów adwokackich) i czynić go podstawą porównania z innymi grupami zawodowymi³⁴.

W orzecznictwie m.in. następujące grupy osób uznano dotychczas za znajdujące się – w ogóle lub w określonej sferze – w analogicznej sytuacji: kobiety i mężczyźni³⁵; w życiu seksualnym: homoseksualiści i inne osoby³⁶; rodziny, których podstawą jest małżeństwo i związek faktyczny³⁷; ojcowie i matki w stosunku do dziecka³⁸; dzieci małżeńskie i pozamałżeńskie³⁹; więźniowie chorzy na AIDS i inni, z punktu widzenia możliwości przedterminowego zwolnienia⁴⁰; szkoły publiczne i prywatne⁴¹, dzieci szkolne⁴²; małżonkowie między sobą⁴³; kościoły w sferze ochrony prawnej⁴⁴; osoby podlegające obowiązkowi służby wojskowej, zasadniczej i zastępczej⁴⁵; najemcy lokali publicznych i prywatnych⁴⁶; posiadacze małych i większych obszarów gruntów⁴⁷; kierowcy taksówek z obowiązkiem licencji i bez⁴⁸; stowarzyszenia religijne i inne⁴⁹; cudzoziemcy zamieszkali na stałe i obywa-

tele, w sferze świadczeń socjalnych⁵⁰; związki zawodowe z prawem do konsultacji i inne⁵¹; osoby mówiące różnymi językami⁵²; osoby zdrowe i chore umysłowo⁵³, niezonaci bezdzietni mężczyźni w wieku powyżej 45 lat i także kobiety⁵⁴.

W różnych sprawach organa Konwencji wskazały na sytuacje, które nie są traktowane jako analogiczne lub w istocie podobne. W sprawie *Stubbings i inni v. Wielka Brytania* (okresy przedawnienia uniemożliwiające wszczęcie postępowań cywilnych o odszkodowania domniemanym ofiarom nadużyć seksualnych, do których doszło w okresie dziecięcym)⁵⁵ Komisja dopatrywała się dyskryminacji ze względu na różnice okresów przedawnienia w sprawach o umyślne wyrządzenie szkody i w takich, gdzie wchodzi w grę nieumyślne pokrzywdzenie. Trybunał natomiast podkreślił, że nie można powiedzieć o ofiarach umyślnego wyrządzenia szkody i działań nieumyślnych, iż są w analogicznej sytuacji dla celów art. 14. W każdym krajowym systemie prawnym może istnieć wiele odrębnych kategorii powództw, klasyfikowanych w zależności od rodzaju poniesionej szkody, podstawy prawnej roszczenia lub innych czynników. Podlegają one odmiennym zasadom i procedurom.

W orzecznictwie można znaleźć inne przykłady takich sytuacji: Kościół katolicki, który zawarł z państwem specjalną umowę o współpracy oraz inne kościoły⁵⁶; studenci filozofii i studenci przygotowujący się do kapłaństwa, przy zwolnieniach od służby wojskowej⁵⁷; całkowici objektorzy i częściowci⁵⁸; gospodynie domowe i pracownicy, przy ubezpieczeniach na starość⁵⁹; obywatele państw Unii Europejskiej i innych państw, przy wydaleniach⁶⁰; stałe związki homoseksualne i małżeństwa heteroseksualne⁶¹; właściciele i najemcy⁶²; krajowcy i cudzoziemcy w sprawie rozwodów w Irlandii⁶³; osoby fizyczne i spółki kapitałowe w zakresie bezpłatnej pomocy prawnej⁶⁴;

ojcowie i matki w sferze terminów do wszczęcia postępowania o zaprzeczenie ojcostwa⁶⁵; mężczyźni i kobiety przy aborcji⁶⁶, mężczyźni i kobiety przy stosunkach homoseksualnych⁶⁷ oraz przy ustalaniu rodzicielstwa⁶⁸; osoby oskarżone o poważne zbrodnie i o mniejsze przestępstwa, ze względu na środki bezpieczeństwa podczas rozprawy⁶⁹; pracodawcy i pracownicy przy odpowiedzialności karno-administracyjnej za przekroczenie maksymalnego wymiaru czasu pracy⁷⁰; żołnierze różniący się rangą w sprawach związanych ze służbą wojskową⁷¹.

Skarżący musi wykazać, że jego sytuacja jest w istocie podobna lub analogiczna do osób znajdujących się w lepszej sytuacji i udowodnić istnienie różnicy traktowania. W praktyce może to rodzić wiele problemów, ze względu na brak wyraźnych kryteriów. Poza tym państwo ma w tym zakresie pewien margines swobody, którego zakres jest różny zależnie od okoliczności sprawy i dziedziny, której dotyczy⁷².

Jeśli okaże się, że jest tak jak twierdzi skarżący, pojawia się obowiązek państwa wyjaśnienia przyczyn.

Z dyskryminacją mamy do czynienia, jeśli brak jest obiektywnego i racjonalnego uzasadnienia różnicy traktowania, a więc jeśli nie realizuje ona uprawnionego celu oraz nie zachowano rozsądnej proporcji między zastosowanymi środkami i realizowanym celem. Państwa korzystają z pewnego marginesu swobody przy ocenie czy i w jakim stopniu różnice w sytuacjach, które w innych okolicznościach byłyby uznane za podobne, uzasadniają odmienne traktowanie⁷³.

W Belgijskiej Sprawie Językowej⁷⁴ rząd twierdził, że celem zróżnicowania była potrzeba skutecznej realizacji polityki rozwoju jednolitości językowej dwóch dużych regionów; w sprawie *Marckx*⁷⁵ dotyczącej statusu niezamężnych matek i dzieci urodzonych poza małżeństwem, chodziło o wspieranie tradycyjnej rodziny; w sprawie *Abdulaziz*⁷⁶

dotyczącej przepisów imigracyjnych uznawanych za dyskryminujące – ochronę rynku pracy i porządku publicznego; w sprawie Hoffmann⁷⁷ dotyczącej odmowy pozostawienia matce po rozwodzie praw rodzicielskich ze względu na jej przynależność do Świadków Jehowy – o ochronę zdrowia i praw dzieci. W sprawie National Union of Belgian Police, w której zarzut był związany z odmową konsultacji ze związkiem zawodowym uznanym za niewystarczająco reprezentatywny, władze chciały uniknąć anarchii związkowej i zapewnić spójną i zrównoważoną politykę wobec funkcjonariuszy publicznych⁷⁸. W dwóch sprawach dotyczących długości służby zastępczej dla objektorów Komisja odrzucając skargi zgodziła się z władzami, że dłuższy okres tej służby w porównaniu z normalną miał uprawniony cel. Chodziło o potwierdzenie uczciwości przekonanych pacyfistycznych⁷⁹. W sprawie Roosli v. Niemcy⁸⁰ zarzut dotyczył eksmisji partnera homoseksualnego z mieszkania zajmowanego z drugim z nich, który następnie zmarł. Za uprawniony cel różnicy traktowania osób żyjących w takich parach w porównaniu z małżeństwami uznano ochronę „rodziny, która zasługuje na specjalną ochronę w społeczeństwie”. Za uprawniony cel Komisja uznała również przyznanie pomocy finansowej państwa wyłącznie partiom, które uzyskały w wyborach określoną minimalną liczbę głosów⁸¹.

Cele, na które powołują się władze mogą być słuszne i uprawnione, czasami jednak skarżący kwestionują ich autentyczność uważając, że rzeczywiste powody były inne niż deklarowane. W sprawie Abdulaziz Trybunał nie zgodził się z twierdzeniem skarżących, że kwestionowane przepisy imigracyjne przyjęto ze względu rasowych⁸². Był tego samego zdania co większość Komisji, która podkreśliła, że polityka imigracyjna wiąże się przeważnie ze zróżnicowaniem ze względu na narodowość, a tylko pośrednio rasę, pochodzenie etniczne oraz ewentual-

nie kolor skóry. Choć państwa nie mogą realizować polityki o charakterze czysto rasowym, preferencyjne traktowanie własnych obywateli lub osób z krajów, z którymi mają najbliższe związki nie stanowi dyskryminacji rasowej. Skutek praktyki Wielkiej Brytanii nie był przejawem dyskryminacji rasowej. Nie było dowodów istnienia różnicy traktowania ze względów rasowych. Trybunał stwierdził, że przepisy miały zastosowanie do wszystkich osób zamierzających osiedlić się w Zjednoczonym Królestwie. Podstawą nie było pochodzenie, ale potrzeba ograniczenia imigracji ze względu na ochronę krajowego rynku pracy. Fakt, iż w owym czasie mniej białych niż ludzi o innym kolorze skóry było dotkniętych tymi przepisami, nie wynikał z ich treści, ale z przewagi kolorowych wśród kandydatów na imigrantów.

Władze przeważnie potrafią przekonać organa w Strasburgu, że cel jest racjonalny, tym bardziej że przysługuje im w tym zakresie pewien margines swobody.

Bywa, że państwa nie są w stanie przedstawić racjonalnego albo w ogóle żadnego uzasadnienia różnicy traktowania. Tak było np. w sprawie Darby v. Szwecją, w której obywatel Finlandii twierdził, iż był dyskryminowany przez władze szwedzkie w okresie, kiedy pracował w tym kraju, z powodu odmowy zwolnienia go z obowiązku płacenia podatku kościelnego. Różnica wynikała z administracyjnej wygody, której nie można było oficjalnie przedstawić jako usprawiedliwienie zróżnicowania⁸³.

W sprawie Gaygusuz v. Austria⁸⁴ (dotyczącej odmowy władz przyznania nadzwyczajnej pomocy socjalnej bezrobotnemu po upływie okresu pobierania zasiłku, z powodu braku austriackiego obywatelstwa) władze twierdziły, że podstawą zróżnicowanego traktowania był pogląd, iż państwo ponosi szczególną odpowiedzialność za własnych obywateli, musi się nimi opiekować i zaspakajać ich podstawowe potrzeby. Try-

bunał, podobnie jak Komisja, uznał ten argument za nieprzekonujący.

Trybunał w kilku sprawach pozostawił otwartą kwestię uprawnionego celu, uznając, iż nie musi jej wyraźnie rozstrzygać. Nawet gdyby uznać cel za uprawniony, nie oznacza to, że różnica traktowania jest usprawiedliwiona. Do takiego wniosku doszedł Trybunał m.in. w sprawie *Van Raalte v. Holandia*⁸⁵ dotyczącej zwolnienia niezamężnych i bezdzietnych kobiet w wieku 45 lat i starszych, z obowiązku płacenia składek na podstawie ustawy o świadczeniach w związku z opieką nad dziećmi w sytuacji, gdy mężczyźni w takiej samej sytuacji nie byli z niego zwolnieni. Podkreślił, że niezależnie od możliwości uznania za uprawniony argumentu władz, powołanego jako cel kwestionowanych regulacji, które twierdziły, że obowiązek płacenia przez bezdzietne kobiety składki byłby nieuzasadnionym obciążeniem psychicznym, nie mógł on być usprawiedliwieniem różnicy traktowania ze względu na płeć.

Obiektywne i rozsądne uzasadnienie

Różnica traktowania stanowi dyskryminację tylko, gdy nie ma obiektywnego i rozsądnego uzasadnienia. Należy przy tym uwzględnić okoliczności faktyczne i prawne charakteryzujące życie społeczne w określonym kraju⁸⁶.

Niektóre rodzaje dyskryminacji są uznawane za szczególnie poważne. Muszą wtedy istnieć szczególne przyczyny, aby można było uznać zróżnicowanie za zgodne z Konwencją. W ten sposób Trybunał podchodzi do dyskryminacji ze względu na płeć⁸⁷ i dyskryminacji rasowej⁸⁸. To samo można powiedzieć o pochodzeniu dziecka z nieprawego łoża⁸⁹ oraz obywatelstwie⁹⁰ i dyskryminacji ze względu na religię⁹¹.

I tak np. w sprawie *Inze*⁹² Trybunał podkreślił, że w państwach Rady Europy przywiązują się duże znaczenie do kwestii równości

w sferze praw cywilnych między dziećmi urodzonymi w małżeństwie i poza nim. Wskazuje na to Europejska Konwencja w sprawie Statusu Prawnego Dzieci Pozamałżeńskich.

Szczególnie mocno jest akcentowany problem dyskryminacji ze względu na płeć⁹³. Komisja w raporcie w sprawie *Abdulaziz* po raz pierwszy zwróciła uwagę, że dyskryminacja ze względu na płeć otwiera w art. 14 Konwencji listę zakazanych jej form⁹⁴. To samo można powiedzieć o dyskryminacji rasowej⁹⁵.

W sprawie *Burghartz v. Szwajcaria*, w której skarżący zarzucił, iż nie mógł umieścić swego nazwiska przed nazwiskiem żony, które wybrali jako nazwisko rodzinne, Trybunał potwierdził, że „dążenie do równości płci jest dzisiaj ważnym celem państw członkowskich Rady Europy. Z tego wynika, że muszą istnieć bardzo ważne powody, aby różnica traktowania wyłącznie ze względu na płeć mogła być uznana za zgodną z Konwencją”⁹⁶.

Warto zwrócić uwagę, że aż pięć ważnych orzeczeń Trybunału w tej sferze dotyczyło dyskryminacji mężczyzn, którzy byli gorzej traktowani niż kobiety⁹⁷.

Stosunkowo niewiele spraw, w których rozważany był problem dyskryminacji trafiło ostatecznie do Trybunału. Ogromna większość zarzutów tego rodzaju została uznana za oczywiście bezpodstawne już we wstępnym stadium dopuszczalności skargi przez Europejską Komisję Praw Człowieka. Poniżej dwa przykłady.

W decyzji w sprawie dopuszczenia skargi *Alilouch El Abasse v. Holandia* Komisja stwierdziła, że nie można wymagać od państwa pełnego uznania prawnego małżeństw poligamicznych sprzecznych z ich własnym porządkiem prawnym. Ograniczenie do jednej żony oraz dzieci urodzonych z tego małżeństwa miało w tym wypadku rozsądne i obiektywne uzasadnienie, nawet jeśli powodowało zróżnicowanie ze względu na urodzenie⁹⁸.

W sprawie E.L.H. i P.B.H. v. Wielka Brytania Komisja uznała, że odmowa zgody na małżeńskie wizyty żony więźnia w celu poczęcia dziecka była oparta na obiektywnych i uzasadnionych podstawach. Różnica między więźniami i innymi osobami wynikała bezpośrednio z kary pozbawienia wolności wymierzonej zgodnie z prawem. Nie wykazano braku proporcji, tym bardziej że w wypadku więźniów prawo krajowe nie wyklucza sztucznego zapłodnienia. Nie było także dyskryminacji między więźniami, których przekonania religijne dopuszczają sztuczne zapłodnienie oraz tymi, którzy nie mogą tego uczynić ze względów religijnych. W granicach marginesu swobody państwa mieści się uznanie, iż dyscyplina i porządek w więzieniu wymagają, aby w tej dziedzinie wszyscy więźniowie byli jednakowo traktowani⁹⁹.

Są jednak sprawy, w których sytuacja z punktu widzenia ewentualnej dyskryminacji jest bardziej skomplikowana i znajduje ostateczne rozstrzygnięcie dopiero w orzeczeniu Trybunału. W sprawie Rasmussen v. Dania chodziło o różnicę dotyczącą możliwości rodziców zakwestionowania ojcostwa dziecka urodzonego w małżeństwie. Trybunał stwierdził, że uważnie przyjrzał się okolicznościom o charakterze ogólnym, pamiętając o marginesie swobody oceny władz w tej dziedzinie. Były one uprawnione do uznania, iż terminy ustanowione dla męża do wszczęcia postępowania w sprawie ojcostwa były uzasadnione potrzebą zagwarantowania pewności prawnej i ochrony interesów dziecka. Kwestionowane przepisy nie różniły się istotnie od istniejących w większości innych krajów. Zróznicowanie sytuacji męża i żony wynikało z założenia, że określenie terminu jest mniej potrzebne żonom niż mężom. Interesy matki zwykle łączą się bowiem z interesami dziecka. Jej właśnie przyznaje się opiekę w większości spraw rozwodowych lub dotyczących separacji. Zarzucona różnica traktowania

nie była więc dyskryminująca w rozumieniu art. 14¹⁰⁰.

Państwa korzystają z pewnego marginesu swobody przy ocenie, czy i w jakim stopniu różnice w sytuacjach, które wydają się analogiczne, uzasadniają różne traktowanie pod względem prawnym. Zakres tego marginesu zmienia się w zależności od okoliczności, rodzaju zróżnicowania i jego przyczyn. Jedną z istotnych okoliczności mogą być podobne regulacje prawne w państwach Konwencji¹⁰¹.

W sprawie Petrovic v. Austria dotyczącej odmowy przez władze przyznania zasiłku wychowawczego ojcu, z uzasadnieniem, iż przysługuje wyłącznie matkom, Trybunał przyznał im rację zwracając uwagę, iż w końcu lat osiemdziesiątych większość państw nie dawała ojcom możliwości korzystania z zasiłku wychowawczego. Idea państwa udzielającego pomocy finansowej matce lub ojcu, w zależności od ich woli, na opiekę nad dziećmi jest stosunkowo świeżej daty. Stopniowo wraz ze zmianami społecznymi w kierunku zrównoważonego podziału odpowiedzialności za wychowywanie dzieci między mężczyzn i kobiety, państwa wprowadziły środki obejmujące także ojców jak np. zasiłki i urlopy wychowawcze. Prawo austriackie również ewoluowało w ten sam sposób. W 1990 r. ojcowie uzyskali prawo do zasiłku. Trudno było więc krytykować austriackiego ustawodawcę za stopniowe wprowadzanie – z uwzględnieniem ewolucji następującej w społeczeństwie – bardzo postępowych przepisów. Odmowa przyznania zasiłku wychowawczego nie wykroczyła poza granice posiadanego przez władze marginesu swobody.

W różnych artykułach Konwencji istnieją przepisy pozwalające na wprowadzanie, w pewnych okolicznościach, ograniczeń korzystania z zagwarantowanych w nich praw i wolności. Przykładem są artykuły od 8 do 11, z klauzulami ograniczającymi zawartymi w ust. 2. Przy sięganiu po takie ograni-

czenia państwa muszą uwzględniać treść art. 14. Jeżeli np. ograniczenie, dopuszczalne na podstawie ust. 2 jednego z ww. artykułów wprowadzono w sposób dyskryminujący, nastąpi pogwałcenie art. 14 w połączeniu z tym artykułem¹⁰².

Obowiązek państwa ochrony przed dyskryminacją

Ze sposobu sformowania art. 14 wyraźnie wynika, że zobowiązania państwa nie ograniczają się do powstrzymania się przed dyskryminacją, ale obejmują również obowiązki pozytywne: zapewnienia skutecznego korzystania z ochrony przed dyskryminacją. Art. 14 nie mówi o tym wyraźnie, obowiązek ten wynika jednak w sposób dorozumiany¹⁰³.

Obowiązek taki może się pojawić w związku np. z dyskryminacją ze strony osób prywatnych wpływającą na korzystanie z praw i wolności zawartych w Konwencji (np. przy dyskryminujących warunkach członkostwa stowarzyszenia lub umów cywilnoprawnych). Z orzecznictwa na tle art. 11 Konwencji¹⁰⁴ wynika np. negatywne prawo do stowarzyszania się. Jego skuteczna ochrona wymaga zapewnienia przez państwo, aby nikt nie był zmuszany np. przez pracodawcę do przystąpienia do określonej organizacji lub związku. Nie oznacza to jednak, że można zmusić stowarzyszenie do przyjęcia określonych osób na członków. Dopiero jeśli podstawa odmowy członkostwa lub wykluczenia jest dyskryminująca, państwo ma obowiązek reakcji. Pozytywny obowiązek, jego zakres będzie różnił się w zależności od rozmaitych okoliczności, takich jak podstawa zróżnicowania i jego znaczenie oraz uzasadnienie oraz wpływ negatywnej decyzji na sytuację jednostki. Taka interpretacja art. 14 Konwencji daje dodatkowe możliwości zwalczania dyskryminacji. Może np. zapewnić bardziej skuteczną ochronę dla ofiar ataków ze strony

osób i stowarzyszeń rasistowskich lub wrogich określonej religii¹⁰⁵.

Perspektywy

Od lat toczy się dyskusja nad dodatkowym protokołem do Konwencji, który wzmocniłby ochronę przed dyskryminacją w europejskim systemie ochrony praw człowieka.

W 1993 r. szefowie państw i rządów państw członkowskich Rady Europy podczas Szczytu Wiedeńskiego przyjęli deklarację i Plan Działań przeciwko rasizmowi, ksenofobii, antysemityzmowi i nietolerancji. Dokumenty te zawierały zachętę do wzmocnienia przez państwa gwarancji przeciwko wszelkim formom dyskryminacji ze względu na rasę, pochodzenie narodowe lub etniczne albo religię. Postanowiono powołać do życia Europejską Komisję przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI), która uznała za ważne dla skutecznej akcji zwalczania rasizmu i nietolerancji wzmocnienie klauzuli zawartej w art. 14 Konwencji.

ECRI w raporcie dla Komitetu Ministrów Rady Europy zwróciła uwagę, że art. 14 Konwencji nie ma niezależnego bytu. Z tego wynika, że zakaz dyskryminacji wynikający z art. 14 nie może rozciągać się na dziedziny nie objęte materialnymi postanowieniami Konwencji i Protokołów do niej. Wzmocnieniem ochrony byłoby przyjęcie dodatkowego protokołu zawierającego generalną klauzulę zakazu dyskryminacji rasowej. Uznanie prawa do ochrony przed dyskryminacją rasową za fundamentalne prawo człowieka byłoby ważnym krokiem w zwalczaniu oczywistych naruszeń praw ludzkich wynikających z rasizmu i ksenofobii.

Protokół dodatkowy obejmujący ogólne prawo do ochrony przed dyskryminacją rasową gwarantowałby skuteczne korzystanie z niego dzięki strasburskiemu mechanizmo-

wi kontrolnemu. ECRI zaproponowała następujące sformułowanie:

1. Każda osoba jest chroniona przed dyskryminacją ze względu na rasę, kolor skóry, język, religię lub pochodzenie narodowe lub etniczne.

2. Postanowienie to nie wyklucza różnicowania obywateli przez państwo, pod warunkiem, że jest zgodne z prawem i usprawiedliwione w demokratycznym społeczeństwie.

Inicjatywy na rzecz ogólnego zakazu dyskryminacji mają w Radzie Europy długą historię. W 1960 r. Zgromadzenie Parlamentarne zasugerowało włączenie do Konwencji zapisu dotyczącego równości wobec prawa. Komitet ekspertów zajmujących się tą kwestią uznał jednak, że nie należy go wprowadzać do opracowywanego właśnie w owym czasie Protokołu nr 4, ze względu na zbyt zróżnicowane interpretacje tej koncepcji. W 1970 r. Zgromadzenie Parlamentarne zaproponowało protokół dodatkowy „zapewniający równe traktowanie osób przy stosowaniu prawa” i zakazujący dyskryminacji przy korzystaniu z wielu podstawowych praw. Ekspersi uznali jednak, że jest to niepożądane¹⁰⁶. Po Międzyparlamentarnej Konferencji Praw Człowieka w Wiedniu w październiku 1971 r. Zgromadzenie opowiedziało się za protokołem w sprawie równego traktowania osób przy stosowaniu prawa oraz prawa do ochrony przed dyskryminacją w dostępie do zatrudnienia i mieszkania¹⁰⁷. Propozycja ta jednak upadła.

W 1981 r. Komitet Ministrów w ślad za Deklaracją: „Nietolerancja – zagrożenie dla demokracji” zwrócił się do Komitetu Zarządzającego ds. Praw Człowieka (CDDH) o zbadanie potrzeby i możliwości rozszerzenia i wzmocnienia klauzuli niedyskryminacji z art. 14¹⁰⁸. Zgromadzenie Parlamentarne powróciło do tej kwestii w 1988 r. zalecając Komitetowi Ministrów rozważenie rozszerzenia art. 14 Konwencji przez

objęcie nim zakazu wszelkich form dyskryminacji.

ECRI uznał, iż w sytuacji, gdy przez tak długi czas nie udało się doprowadzić do rozszerzenia granic klauzuli niedyskryminacji, a z drugiej strony ze względu na potrzebę szybkiego jej wzmocnienia, jako istotnego narzędzia zwalczania rasizmu, należy zaproponować sformułowanie ograniczone do niektórych, wyraźnie określonych podstaw dyskryminacji (tych z art. 14, które są związane z postawami charakteryzującymi rasizm i nietolerancję, uzupełniając je pochodzeniem etnicznym).

Komitet Zarządzający na rzecz Równości Kobiet i Mężczyzn (CDEG) – rozwijający filozofię Rady Europy, której podstawą jest ww. równość jako zasada praw człowieka i cel demokratycznego społeczeństwa zbudowanego na pojęciu pełnego poszanowania jednostki – zwrócił uwagę na brak prawnej ochrony równości między kobietami i mężczyznami, jako autonomicznego, podstawowego prawa w systemie Rady Europy. Gwarancja tego prawa jest wstępnym warunkiem prawnej i faktycznej równości. CDEG skoncentrował dużą część swojej działalności na dążeniu do włączenia prawa kobiet i mężczyzn do równości do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Komitet Ministrów w grudniu 1996 r. zlecił CDDH zbadanie i przedstawienie propozycji rozwiązań dotyczących równości między kobietami i mężczyznami, innych niż projekt specjalnego protokołu do Konwencji. W tym samym czasie CDDH przekazał komitetowi ekspertów do opracowania zagadnienie stworzenia prawnego instrumentu przeciwko rasizmowi i nietolerancji uwzględniającego raport ECRI w sprawie wzmocnienia klauzuli art. 14. Po wielu dyskusjach sprawa trafiła do Komitetu Ministrów, który podczas posiedzenia w marcu 1998 r. zlecił CDDH przygotowanie projektu dodatkowego protokołu lub protokołów do Konwencji rozszerzających

ogólny zakres stosowania art. 14 z nie wyczerpującą listą podstaw dyskryminacji. Wyniki prac są oczekiwane przed końcem 1999 r.

Konkluzje

Konstrukcja art. 14 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oznacza ograniczenie zakazu dyskryminacji wyłącznie do korzystania z praw i wolności w niej zagwarantowanych oraz w protokołach dodatkowych. Obejmuje on mimo to szerokie spektrum różnych dziedzin, istotnych dla życia człowieka we współczesnej Europie i jest ważnym, chociaż niewystarczającym środkiem obrony przed dyskryminacją. Europejska Komisja i Trybunał Praw Człowieka stworzyły bogate orzecznictwo, interpretując Konwencję ze świadomością, iż musi ona być instrumentem ochrony praw i wolności rzeczywistym i skutecznym, a nie papierową deklaracją¹⁰⁹ i odpowiadać na wyzwania jakie niesie zmieniająca się rzeczywistość.

Z drugiej strony jednak, ograniczone możliwości ochrony przed dyskryminacją przy pomocy art. 14 Konwencji powodują, że do Strasburga napływa mniej skarg zawierających zarzuty na tym tle, niż można by oczekiwać, sądząc po skali tego zjawiska w większości państw. Wiele nawet drastycznych jej form, zwłaszcza w sferze praw ekonomicznych i socjalnych, całkowicie umyka kontroli na podstawie Konwencji.

Możliwe jest także w Europie sformułowanie szerokiego (ogólnego) zakazu dyskryminacji. Chodzi jednak o instrument skutecznej ochrony przed nią i jej zwalczania, pozwalający na korzystanie w tym celu z procedur prawnych. Stąd ostrożność i dbałość, aby w wypadku poszerzenia ochrony np. w postaci protokołu dodatkowego do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka lub osobnej konwencji zapewnić rzeczywiste wzmocnienie ochrony. Prace w tym kierunku trwają w Radzie Europy i mają szansę zakończyć się powodzeniem.

Dyskryminacja jest zjawiskiem złożonym i niezwykle skomplikowanym, z którym można spotkać się w każdej dziedzinie życia, w formach trudno uchwytnych w kategoriach prawnych, zawaolowanych, niełatwych do precyzyjnego udowodnienia¹¹⁰. Poza tym, czym innym jest dyskryminacja ze strony państwa, wynikająca z treści prawa lub sposobu jego stosowania, a czym innym, przez osoby prywatne lub ich organizacje. Państwo ma w takich sytuacjach usprawiedliwiony obowiązek przeciwstawiania się jej. Muszą istnieć środki prawne pozwalające ten obowiązek egzekwować.

Skuteczne zwalczanie dyskryminacji wymaga połączenia różnych instrumentów: prawa, łącznie z międzynarodowym – dotyczącym ochrony praw człowieka, presji politycznej oraz – jest to być może najważniejszy instrument – środków zmierzających do zmian w świadomości społecznej, bez których niewiele da się wskórać¹¹¹.

Przypisy:

¹ Attorney at law, member, European Commission of Human Rights, Strasbourg/Warsaw.

² Tłumaczenie za: Prawa człowieka. Dokumenty, T.1: Dokumenty międzynarodowe. Bibliografia polska, IPIP PAN, Centrum Dokumentacji i Informacji Naukowej o Prawach Człowieka, Ossolineum 1989, s. 25.

- ³ Jw., s. 24.
- ⁴ B.G. Ramcharan: *Equality and Nondiscrimination*, in: „The International Bill of Rights” (L. Henkin ed.), Columbia University Press, NY 1981, s. 246–247.
- ⁵ Jw., s. 79.
- ⁶ B.G. Ramcharan: *Equality and Nondiscrimination*, in: „The International Bill of Rights” (L. Henkin ed.), Columbia University Press, NY 1981, s. 246–247.
- ⁷ Skargi nr 4403, 4419, 4422, 4423, 4434, 4443, 4476, 4478, 4486, 4501, 4526, 4530/70, raport z 14 grudnia 1973 r., DR 78-A/62.
- ⁸ Belgian Linguistic Case (Belgijska Sprawa Językowa), orzeczenie z 23 lipca 1968 r., A 6.
- ⁹ Zob. D.J. Harris, M. O’Boyle, C. Warbrick: *Law of the European Convention on Human Rights*, Butterworths, Dublin, London, Edinburgh 1995, s. 473.
- ¹⁰ Zob. również: Abdulaziz, Cabales i Balkandali v. Wielka Brytania, orzeczenie z 28 października 1987 r., A. 126, Marckx v. Belgia, orzeczenie z 13 lipca 1979 r., A. 31; Larkos v. Cypr, orzeczenie z 18 lutego 1999 r., RJD 1999.
- ¹¹ Belgian Linguistic Case, § 9.; zob. również: Salonen v. Finlandia, dec. z 2 lipca 1997 r., skarga nr 27868/95, DR 90-A/60.
- ¹² National Union of Belgian Police Case (Sprawa Krajowego Związku Policji Belgijskiej), orzeczenie z 27 października 1975 r., A. 19, § 44; zob. również: Abdulaziz, Cabales i Balkandali v. Wielka Brytania, orzeczenie z 28 maja 1985 r., A. 94, § 82; Verein Gemeinsam Lernen v. Austria, dec. z 6 września 1995 r., skarga nr 23419/94, DR 82-A/41; Petrovic v. Austria, raport z 15 października 1996 r., skarga nr 20458/92, RJD 1998-II, zob. również: orzeczenie z 27 marca 1998 r.
- ¹³ Orzeczenie z 18 lipca 1994 r., A. 291-B, §
- ¹⁴ Zob.: Belgian Linguistic Case.
- ¹⁵ § 9.
- ¹⁶ Orzeczenie z 12 kwietnia 1975 r., A. 19, § 45.
- ¹⁷ § 39; zob. również: orzeczenie Petrovic v. Austria, § 29.
- ¹⁸ § 32.
- ¹⁹ Orzeczenie Petrovic v. Austria, § 29.
- ²⁰ Zob.: Sanchez-Reisse v. Szwajcaria, orzeczenie z 21 października 1986 r., A. 107, § 51 (dot. art. 5 ust. 1).
- ²¹ Van Raalte v. Holandia, orzeczenie z 21 lutego 1997 r., RJD 1997-I, § 33; Guagusuz v. Austria, orzeczenie z 16 września 1996 r., RJD 1996-IV, § 36.
- ²² Orzeczenie z 28 października 1987 r., A. 126.
- ²³ Zob.: Coke i 21 innych osób v. Wielka Brytania, skarga nr 38696/97, decyzja z 9 września 1998 r., niepubl.
- ²⁴ Orzeczenie z 26 marca 1985 r., A. 91, § 32; Airey v. Irlandia, orzeczenie z 9 października 1979 r., A. 32, § 29–30.
- ²⁵ Orzeczenie z 22 października 1981 r., A. 45.
- ²⁶ Zob. również: Yasa v. Turcja, orzeczenie z 2 września 1998 r., RJD 1998, § 120, dot. m.in. dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne i poglądy polityczne.
- ²⁷ Orzeczenie z 16 grudnia 1997 r., RJD 1997-VIII, § 47.
- ²⁸ Belgian Linguistic Case, s. 34.
- ²⁹ Belgian Linguistic Case; zob. również Abdulaziz, Cabales i Balkandali; Inze v. Austria; Darby v. Szwecja, orzeczenie z 23 października 1990 r., A. 187, § 31; Hoffman v. Austria, orzeczenie z 23 czerwca 1993 r., A. 255-C, § 31–32; Karlheinz Schmidt v. Niemcy, § 24; McMichael v. Wielka Brytania, orzeczenie z 24 lutego, A. 308; Gaygusuz v. Austria, § 36; Van Raalte v. Holandia, § 39.
- ³⁰ Spadea i Scalabrino v. Włochy, orzeczenie z 28 września 1995 r., A. 315-B, § 45.
- ³¹ Fredin (nr 1) v. Szwecja, orzeczenie z 18 lutego 1991 r., A 192, § 60.
- ³² Zob. Auguste v. Francja, skarga nr 11837/97, raport z 7 czerwca 1990 r., DR 69/104.
- ³³ Orzeczenie z 23 listopada 1983 r., A. 70, § 45.
- ³⁴ § 46.
- ³⁵ M.in. Schuler-Zraggen v. Szwajcaria, orzeczenie z 24 czerwca 1993 r., A. 263; Burghartz v. Szwajcaria, orzeczenie z 22 lutego 1994 r., A. 280-B.
- ³⁶ Dudgeon v. Wielka Brytania, orzeczenie z 22 października 1981 r., A. 45
- ³⁷ Marckx v. Belgia.
- ³⁸ Petrovic v. Austria.
- ³⁹ Inze v. Austria

- ⁴⁰ Grice v. Wielka Brytania, skarga nr 22564/93, decyzja z 14 kwietnia 1994 r., niepubl.
- ⁴¹ Jordebo i inni v. Szwecja, skarga nr 13975/88, decyzja z 2 grudnia 1992 r., DR 51/125.
- ⁴² Bernard i inni v. Luksemburg, skarga nr 17187/90, decyzja z 8 września 1993 r., DR 75/125.
- ⁴³ Feteris-Geerards v. the Netherlands, Appl. no. 21663/93, decyzja z 13 października 1993 r., niepubl.
- ⁴⁴ Canea Catholic Church v. Grecja, orzeczenie z 16 grudnia 1997 r., RJD 1997-VIII.
- ⁴⁵ Autio v. Finlandia, skarga nr 17086/90, decyzja z 6 grudnia 1991 r., DR 72/245.
- ⁴⁶ Larkos v. Cypr, skarga nr 29515/95, raport z 14 stycznia 1998 r., orzeczenie z 18 lutego 1999 r., RJD 1999.
- ⁴⁷ Chassagnou i inni v. Francja, skarga nr 25088/94, raport z 30 października 1997 r., toczy się przed Trybunałem; Dumont i inni v. Francja, skarga nr 28331/95, raport z 4 grudnia 1997 r., toczy się przed Trybunałem.
- ⁴⁸ Godmundsson v. Islandia, skarga nr 23285/94, decyzja z 17 stycznia 1996 r., niepubl.
- ⁴⁹ Union des Athees v. Francja, skarga nr 14635/89, raport z 6 lipca 1994 r., Rezolucja Interim Komitetu Ministrów DH (97) 476 z 17 września 1997 r. (naruszenie).
- ⁵⁰ Gaugusuz v. Austria.
- ⁵¹ National Union of Belgian Police Case, orzeczenie z 12 kwietnia 1975 r., A. 19.
- ⁵² Andecha Astur v. Hiszpania, skarga nr 34184/96, decyzja z 7 lipca 1997 r., DR 90-A/172.
- ⁵³ Steward-Brady v. Wielka Brytania, skarga nr 27436/95 i 28406/95, decyzja z 2 lipca 1997 r., DR 90-A/45.
- ⁵⁴ Van Raalte v. Holandia.
- ⁵⁵ Orzeczenie z 22 października 1996 r., RJD 1996-IV, § 73.
- ⁵⁶ Iglesia Bautista „El Salvador” i Ortega Moratilla v. Hiszpania, skarga nr 17522/90, decyzja z 11 stycznia 1992 r., DR 72/256.
- ⁵⁷ Peters v. Holandia, skarga nr 22793/93, decyzja z 30 listopada 1994 r., niepubl.
- ⁵⁸ Heydens v. Belgia, skarga nr 24630/94, decyzja z 22 maja 1995 r., niepubl.
- ⁵⁹ Szokolczy-Grobet v. Szwajcaria, skarga nr 25359/94, decyzja z 29 listopada 1995 r., niepubl.
- ⁶⁰ Moustaqim v. Belgia, orzeczenie z 18 lutego 1991 r., A. 193, § 49; C. v. Belgia, skarga nr 21794/93, decyzja z 21 lutego 1995 r., niepubl.
- ⁶¹ X.Y. i Z. v. Wielka Brytania, orzeczenie z 22 kwietnia 1997 r., RJD 1997-II.
- ⁶² James i inni v. Wielka Brytania, orzeczenie z 21 lutego 1986 r., A. 98.
- ⁶³ Johnston i inni v. Irlandia, orzeczenie z 18 grudnia 1986 r., A. 112.
- ⁶⁴ Edilstudio SA v. Szwajcaria, skarga nr 25146/94, decyzja z 9 września 1998 r., niepubl.
- ⁶⁵ Rasmussen v. Dania, orzeczenie z 28 listopada 1984 r., A. 87.
- ⁶⁶ H. v. Norwegia, skarga nr 17004/90, decyzja z 19 maja 1992 r., DR 73/155; Paton v. Wielka Brytania, skarga nr 8416/79, decyzja z 13 maja 1980 r., DR 19/244.
- ⁶⁷ Zukrigl v. Austria, decyzja z 13 maja 1992 r., skarga nr 17279/90, niepubl.
- ⁶⁸ M.B. v. Wielka Brytania, skarga nr 22920/93, decyzja z 6 kwietnia 1994 r., DR 77-B/108.
- ⁶⁹ Auguste v. Francja, skarga nr 11837/85, raport z 7 czerwca 1990 r., DR 69/104.
- ⁷⁰ Bruckner v. Austria, skarga nr 21442/93, decyzja z 18 października 1994 r., DR 79-A/47.
- ⁷¹ Engel i inni v. Holandia, orzeczenie z 23 listopada 1976 r., A. 22, § 92.
- ⁷² Rasmussen v. Dania, § 40; Abdulaziz, Cabales i Balkandali v. Wielka Brytania, part. 78, Inze v. Austria, § 41.
- ⁷³ Belgian Linguistic Case, § 10; Abdulaziz, Cabales i Balkandali, § 72; Lithgow i inni v. Wielka Brytania, orzeczenie z 8 lipca 1986 r., A. 102, § 177; Inze v. Austria, § 41; McMichael v. Wielka Brytania, § 97; Larkos v. Cypr, § 29.
- ⁷⁴ § 7.
- ⁷⁵ § 40; zob. również De Andrés Bueno v. Hiszpania, skarga nr 21173/93, decyzja z 30 sierpnia 1993 r., niepubl.
- ⁷⁶ § 75–76.
- ⁷⁷ § 34.
- ⁷⁸ § 49.
- ⁷⁹ Autio v. Finlandia, skarga nr 17086/90, decyzja z 6 grudnia 1991 r., DR 72/245; Julin v. Finlandia, skarga nr 17087/90, decyzja z 6 grudnia 1991 r., niepubl.
- ⁸⁰ Skarga nr 28318/95, decyzja z 15 maja 1996 r., dR 85-A/149; zob. również: Quintana Zapata v. Hiszpania, skarga nr 34615/97, decyzja z 4 marca 1998., niepubl.
- ⁸¹ New Horizon i inni v. Cypr, skarga nr 40436/98, decyzja z 9 września 1998 r., niepubl.
- ⁸² Abdulaziz, Cabales i Balkandali, § 84 i 85.
- ⁸³ Orzeczenie z 23 października 1990 r., A. 187.

- ⁸⁴ § 50–52.
- ⁸⁵ § 44.
- ⁸⁶ *Belgian Linguistic Case*, § 10; zob. również: *Darby v. Szwecja*, § 31; *Hoffman v. Austria*, § 31–32; *Lithgow i inni v. Wielka Brytania*, § 177.
- ⁸⁷ *Abdulaziz, Cabales i Balkandali v. Wielka Brytania*, § 78; zob. również: *Inze v. Austria*, § 41; *Schuler–Zraggen v. Szwajcaria*, § 67; *Burghartz v. Switzerland*, § 27; *Karlheinz Schmidt v. Germany*, § 24; *Van Raalte v. Holandia*, § 39.
- ⁸⁸ *East African Asians v. Wielka Brytania*; *Abdulaziz, Cabales i Balkandali v. Wielka Brytania*, § 85.
- ⁸⁹ *Inze v. Austria*, § 41.
- ⁹⁰ *Gaygusuz v. Austria*, § 42.
- ⁹¹ *Hoffman v. Austria*, § 36.
- ⁹² *Inze v. Austria*, § 41.
- ⁹³ *De Salvia M.: L'égalité de sexes: L'approche de la Commission Européenne des Droits de l'Homme*, in: *Egalité de Traitement entre hommes et femmes en droit communautaire et en droit européen*, Institut des Droits de l'Homme du Bateau de Paris, 1995, s. 26.
- ⁹⁴ *Abdulaziz, Cabales i Balkandali v. Wielka Brytania*, raport z 12 maja 1983 r., § 102.
- ⁹⁵ W raporcie w sprawie *East African Asians* Komisja podkreśliła, że „zgodnie z powszechną opinią zwalczaniu dyskryminacji rasowej należy nadać szczególne znaczenie” (s. 62).
- ⁹⁶ *Burghartz v. Szwajcaria*, orzeczenie z 22 lutego 1994 r., A. 280-B, § 27; zob. również np.: *Schuler-Zraggen v. Szwajcaria*, orzeczenie z 24 czerwca 1993 r., A. 263, § 67.
- ⁹⁷ *Rasmussen v. Dania*; *Burghartz v. Szwajcaria*; *Karlheinz Schmidt v. Niemcy*; *Van Raalte v. Holandia*; *Petrovic v. Austria*.
- ⁹⁸ Skarga nr 14501/89, decyzja z 6 stycznia 1992 r., niepubl.
- ⁹⁹ *E.L.H. i P.B. H. v. Wielka Brytania*, skarga nr 32094/96 i 32568/96, decyzja z 22 października 1997 r., DR 91-A/61.
- ¹⁰⁰ *Rasmussen v. Szwecja*, § 41–42.
- ¹⁰¹ *Rasmussen v. Dania*, § 40.
- ¹⁰² *Grandrath v. Niemcy*, skarga nr 2299/64, decyzja z 12 grudnia 1966 r.; Yearbook 10/626.
- ¹⁰³ Zob.: *J.D. Harris, M. O'Boyle i C. Warbrick*, s. 483–485.
- ¹⁰⁴ *Young, James i Webster v. Wielka Brytania*, orzeczenie z 13 sierpnia 1981 r., A. 44; *Sigurjonson v. Islandia*, orzeczenie z 30 czerwca 1993 r., A. 264; *Gustafsson v. Szwecja*, orzeczenie z 25 kwietnia 1996 r., RJD 1996-II.
- ¹⁰⁵ Zob.: *Dubowska v. Polska*, skarga nr 33490/96, decyzja z 18 kwietnia 1997 r., niepubl.; *Skup v. Polska*, skarga nr 34055/96, decyzja z 18 kwietnia 1997 r., niepubl. – dot. braku właściwych prawnych środków ochrony przed obrazą uczuć religijnych/*Matka Boska Częstochowska w masce gazowej na okładce „Wprost”* (art. 9); również: *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, orzeczenie z 20 września 1994 r., A. 295-A.
- ¹⁰⁶ CM (71)200.
- ¹⁰⁷ Rekomendacja 683(1972).
- ¹⁰⁸ Rezolucja 1089(1988).
- ¹⁰⁹ *Lozidou v. Turcja* (zastrzeżenia wstępne), orzeczenie z 23 marca 1995 r., A. 310, § 93.
- ¹¹⁰ Zob. *Michel Wieviorka: Le racisme, une introduction*, La Découverte, Paris 1998.
- ¹¹¹ Zob. *Wrench, Solomon (eds): Racial discrimination in Britain*, (w:) „*Racism and Migration in Western Europe*”, Oxford, Berg, 1993, s. 157–176.